

نقد کتاب "تجربه راهبردی در طراحی منظر و فضای سبز ایران (برداشتی از باغ گیاه‌شناسی ملی ایران)"

کیانوش سوزنچی*

مقدمه

اصولا نقد یک اثر تالیفی کاری دشوار است چرا که تصنیف یک اثر جدید امری دشوار و مبتنی بر سالیان طولانی تحقیق و تجربه است. مخصوصا در مورد چنین اثری که در پیشگفتار آن نویسندگان بیان نموده‌اند که این کتاب فشرده‌ای از تجربیات علمی مولفان است. چرا که فشرده نمودن مطالب نتیجه خلاصه کردن موضوعات است و این خلاصه کردن گاهی موجب خلل در انتقال مفاهیم و مطالب به خواننده می‌شود. ولیکن نقد این اثر شاید بیشتر از همه خوانندگان به مولفان کمک می‌کند تا در ویرایش بعدی این کتاب ارزشمند، نسبت به رفع نقاط ضعف و ارتقای نقاط قوت آن اقدام نمایند. پس از مطالعه کتاب اولین نکته به عنوان بر می‌گردد. عنوان کلی "تجربه راهبردی در طراحی منظر و فضای سبز ایران" با زیر عنوان: "برداشتی از باغ گیاه‌شناسی ملی ایران" دارای تناقض است. چرا که طراحی منظر و فضای سبز در ایران بسیار وسیع است و تعمیم این تجربیات راهبردی برای کل این حوزه گسترده امکان‌پذیر نیست مخصوصا اینکه درشت نوشتن "طراحی منظر و فضای سبز در ایران" به این برداشت دامن زده است. شاید اگر عنوان "طراحی پوشش‌های گیاهی در فضای سبز ایران بود" و یا عنوان به صورت کامل با اندازه یکسان نگاشته می‌شد این تعبیر کمتر رخ می‌داد. این کتاب از ۵ فصل تشکیل شده است:

فصل اول- سبک تاریخی منظرسازی

فصل دوم- عناصر منظرسازی

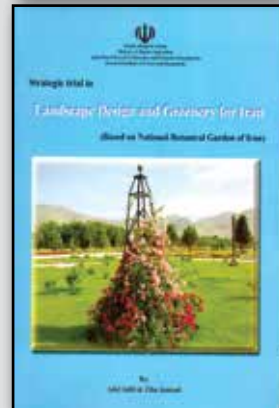
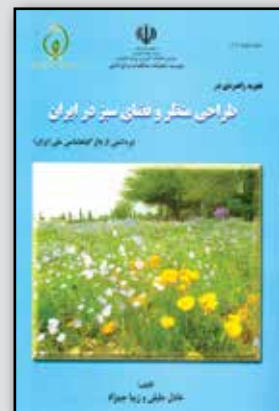
فصل سوم- راهبرد منظرسازی برای ایران

فصل چهارم- گونه‌های گیاهی مناسب برای منظرسازی

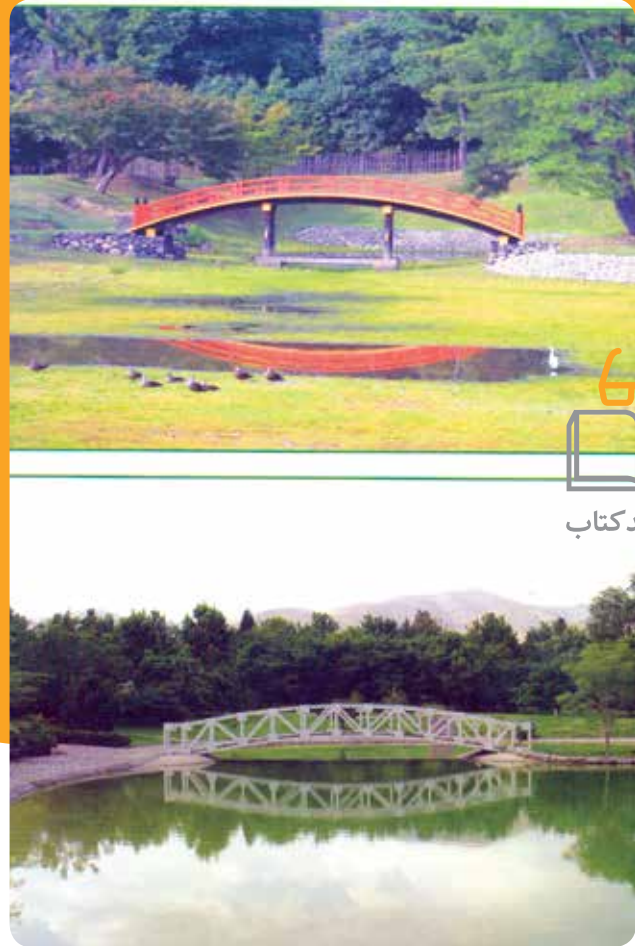
فصل پنجم- ضوابط (شامل عکس‌العمل درختان و درختچه‌ها به زمستان سرد سال ۱۳۸۶ و تاریخچه مختصر باغ گیاه‌شناسی) در این بررسی ابتدا به مرور مختصری از کتاب پرداخته و به نکات نیازمند توجه اشاره می‌شود.

فصل اول- سبک تاریخی منظر سازی

در این سبک به گزیده‌ای از سبک‌های تاریخی منظرسازی پرداخته شده است و بهتر بود که عنوانی دقیق‌تر برای آن مانند "اشاره‌ای به سبک‌های تاریخی منظرسازی مورد استفاده در باغ گیاه‌شناسی ملی" انتخاب می‌گردید

* استادیار گروه معماری (رشته معماری منظر)، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
پست الکترونیک: suzanchi@modares.ac.ir

دارای وجوه تمایز آشکار هستند. متأسفانه نتیجه این برداشت ناقص در طراحی این بخش‌ها در بستر باغ گیاه‌شناسی ملی منعکس شده است.

با توجه به تجربه نویسندگان در باغ گیاه‌شناسی ملی انتظار می‌رفت در بررسی و گزارش سبک‌های باغسازی به موضوع پوشش گیاهی و تفاوت‌های این سبک‌ها در این زمینه بیشتر پرداخته می‌شد. صرف‌نظر از اینکه موضوعات به صورت کامل و دقیق ارائه نشده‌اند و توصیف‌ها فاقد ارجاع به منابع می‌باشند و عکس‌ها هم به صورت کلی فاقد ارجاع در متن ارائه شده‌اند. همچنین در این بررسی جای نگاهی به تجارب جهانی در طراحی و شکل‌گیری باغ‌های گیاه‌شناسی خالی است.

فصل دوم - عناصر منظرساز

در این فصل نیز همانند فصل گذشته تلاش شده به تجربیات راهبردی نویسندگان ساختاری داده شود و مطابق کتاب‌های کلاسیک به عناوین اصلی اشاره گردد. ولیکن به جای دنبال کردن روندی سیستماتیک بیشتر به جمع‌بندی و دسته‌بندی نکاتی مهم از نظر نویسندگان پرداخته شده است. چراکه عناوین تفکیک نشده و مشخصاً اشاره نشده که عناصر منظر کدامیک از عناوین می‌باشند.

چرا که منحصر به سبک‌های مشخصی با دیدگاه نویسندگان پرداخته است و شاید به نحوی جمع‌آوری اجمالی مفاهیم مرتبط با سبک‌هایی است که نویسندگان در طراحی باغ به آن نظر داشته‌اند. شاید که نویسندگان می‌خواستند بصورت فشرده مقدمه‌ای نظری قبل از ارائه تجربیات خود داشته باشند.

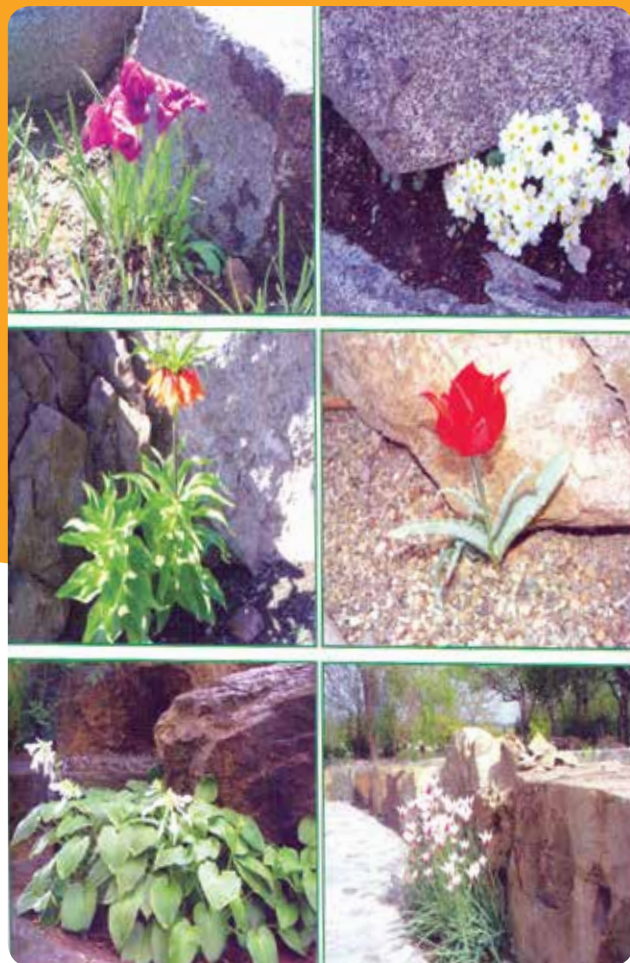
برخی نکات که به صورت مختصر هم به آنها پرداخته شده محل ابهام است. موضوعاتی چون:

طرح تقابل سبک تاریخی، سبک رسمی و سبک منظرسازی طبیعی که سبک منظرسازی طبیعی به عنوان سبکی مبتنی بر اصول اکولوژیک در شهرها توصیه شده است.

تاریخچه شکل‌گیری باغ‌های رسمی که با شروع از باغ ایرانی و بعد با اشاره به باغ یونانی (که این موضوع به عنوان سبک گزارش نشده) و باغ ایتالیایی دوباره به باغ ایرانی رسیده است و اشاره به موضوعاتی خاص در باغ‌های فرانسوی و انگلیسی.

البته تاکید بر باغ‌های انگلیسی به دلیل شباهت با موضوع سبک منظر طبیعی مورد اشاره قابل توجیه است.

برخی از موضوعات چون یکی‌کردن سبک باغسازی چینی و ژاپنی صحیح نمی‌باشد چون با وجود اشتراک جغرافیایی از مبانی فلسفی متفاوتی برخوردارند و با وجود برخی شباهت‌های ظاهری

جزئیات مراحل از تصمیم‌گیری و طراحی تا اجرا و نگهداری به صورت کامل گزارش گردد. مخصوصاً اینکه این بخش فاقد مطالب فنی و اجرایی مثل مقاطع و یا اندازه‌ها و کمیت‌های مشخص است.

در باغ‌های صخره‌ای هم همین روال مورد اشاره در باغ‌های آبی مشاهده می‌شود. با خاستگاه طبیعی آنها (مناظر آبی) با تمرکز بیشتر بر گیاهان آغاز و بعد به توصیف اجرای بخش صخره‌ای پرداخته شده است.

همچنین در بخش چمن نیز نکات مهم مورد نظر نویسندگان متذکر شده است.

در این فصل به مسیرهای دسترسی و مبلمان نیز به عنوان دیگر عناصر کلیدی منظر از دیدگاه نویسندگان پرداخته شده است که با توجه به نکات ارائه شده یک گزارش مبتنی بر تجربیات اجرایی است که می‌تواند به عنوان نکات کلیدی قابل توجه و نه یک راهنمای کامل مورد استفاده طراحان و مدیران فضاهای سبز قرار گیرد. یکی از عناصر منظر مورد اشاره عنوان جدیدی به نام "تاج منظر" است. با توجه به این که معادل انگلیسی هم برای آن هم ارائه نشده و به نظر می‌رسد از ابداعات مولفین می‌باشد. تاج

برای مثال در ذیل عنوان فرآیند طراحی به نحوی گزارش برداشت‌های نویسندگان از فرآیند طراحی است و منحصر شده به فرآیندی شامل: تهیه نقشه پایه، انتخاب گونه‌های گیاهی، نقشه مسیرهای دسترسی و تهیه نقشه نهایی. که ظاهراً همان فرآیندی است که نویسندگان در احداث باغ گیاه‌شناسی ملی تجربه کرده‌اند که متمرکز بر روی منظر گیاهی و مسیرهای دسترسی است. مطالعه ادامه مطالب بر برداشت فوق صحنه می‌گذارد چنانچه که در منظرسازی در ارتباط با آب با عنوان "آب منظرها" بیشتر به سطوح آبگیر اشاره شده و در تنظیم مطالب به نحوه رابطه آب و گیاه در اجرا و چالش‌های اجرایی و تجربی احداث این سطوح آبی پرداخته شده است.

این تجربیات بسیار ذی‌قیمت و برخی منحصر به فرد هستند ولی همه موضوعات برای طراحی و احداث "آب منظرها" را در همه نقاط کشور و همه پارک‌های شهری پوشش نمی‌دهند. البته تذکرات مهم و فشرده‌ای برای استفاده از این تجربیات در سایر نقاط مخصوصاً پارک‌های شهری ارائه شده ولیکن به دلیل عدم تفکیک و دسته‌بندی ممکن است مغفول واقع شوند. شاید در ویرایش بعدی ضروری باشد که به عنوان یک تجربه موفق

منظر تاکید بر منظرسازی‌هایی مترکم با گیاهان است که به نحوی جلب توجه نموده و نقاط عطف در منظر باشند و با توصیف‌های نویسندگان به نظر مشابه سبک کاشت باغچه مخلوط (Mixed Planting) می‌باشد. در ادامه این فصل در ذیل عنوان "مبانی انتخاب گونه‌های گیاهی" به پنج زیر عنوان: "نوع پارک یا فضای سبز" با تاکید بر ویژگی‌های محیط کاشت از نظر کاربردی، "سبک باغ‌سازی"، با تاکید بر وجه تمایز سبک‌ها، "شرایط اقلیمی منطقه" با تاکید بر درجه حرارت و بارندگی، "شرایط فیزیکی و شیمیایی خاک" که بسیار مختصر به چند نکته کلیدی اشاره شده و نهایتاً "رفتارهای محیطی گونه‌های گیاهی" که فقط لزوم توجه به آن تاکید شده، مورد اشاره قرار گرفته است. البته انتظار می‌رفت موضوعات مرتبط با اکولوژی گیاهی چون شرایط اقلیمی و خاک و پدیده‌شناسی (فنولوژی) گیاهی با توجه به تخصص نویسندگان و تجربیات آنها بیشتر و مفصل‌تر مورد اشاره قرار می‌گرفت که امید است در ویرایش بعدی اضافه شود.

فصل سوم- راهبرد منظرسازی برای ایران

تعریف فضاهای باز شهری با این تعریف در حوزه شهرسازی متفاوت است و بیشتر به فضاهای خالی از ساختمان اشاره دارد و با توجه به ارجاعات داخل متن منبع آن راهنماهای توسعه شهری هستند نه کتب مرجع.

راهبرد مناسب در ارتباط با فضاهای باز (خالی) شهری با یک روایت از موضوعات مرتبط همراه است و نهایتاً ختم به این می‌شود که باید برای اهداف مختلف توسط مدیریت شهری برنامه‌ریزی شوند.

ولیکن در ادامه دو پیشنهاد به عنوان راهبرد اصلی ارائه شده: "سبک طبیعی منظرسازی" سبک مناسب و "منظر خشکی پسند" رویکرد مناسب برای ایران پیشنهاد شده است.

"سبک طبیعی منظرسازی" در تقابل با دخالت‌های انسان در محیط برای کنترل محیط مطرح شده و تاکید بر استفاده از گیاهان بومی و تنوع گونه‌ای و حساسیت‌های اکولوژیکی دارد و نویسندگان در جدید بودن موضوع و همچنین محدودیت منابع نظری و عملی برای استقرار آن اشاره نموده‌اند. ولیکن با بیان مبنی بر ذیل استفاده از آن را در شکل‌دادن منظر طبیعی در شهرها پیشنهاد نموده‌اند.

سبک طبیعی منظر پیشنهادی با راهبردهای زیر تعریف شده: گونه گیاهی بومی مناسب‌ترین عنصر منظرسازی/ تنوع گونه‌ای جایگزین برای استفاده از گونه‌های گیاهی محدود/ کشت مخلوط جایگزین تک کشتی/ کاهش فضاهای فیزیکی و سازه‌ای/ ادغام

محیط‌های کشاورزی، زراعی و باغی در محیط‌های شهری که راهبردهایی با زمینه‌هایی متفاوت هستند. به عنوان شاهد نیز به تصاویر قطعه آمریکا که فرم علفزار دائمی است ارجاع داده شده است. توصیه‌های فوق جمع‌بندی مورد پیشنهاد نویسندگان است و لیکن این نوع منظر قابلیت کاربرد برای همه فضاهای خالی همه شهرهای کشور را ندارد.

با بررسی مطالب ارائه شده به نظر می‌رسد که توسعه سبک طبیعی منظرسازی مورد تاکید مولفین، نیاز به شناخت اکولوژیک گیاهان و عناصر آن و ویژگی‌های منظر طبیعی ایران دارد که هم زیر مجموعه ماموریت‌های باغ‌گیاه‌شناسی ملی ایران است. "منظر خشکی پسند" به عنوان رویکرد مناسب برای ایران با توجه به ارزش آب و محدودیت شدید منابع آن در کشور توصیه شده است و آن را منحصر به سبک طبیعی منظرسازی ندانسته و راهبردهایی برای استفاده از آن در سبک‌های مختلف منظرسازی ارائه نموده است. مبانی راهبردهای منظر خشکی پسند مورد اشاره عبارتند از: انتخاب گونه‌های مقاوم به خشکی/ آماده‌سازی بستر برای حفظ آب/ آبیاری مناسب و عملی/ کاشت گیاهان با نیاز آبی مشابه در کنار هم/ اصلاح و تقویت خاک‌های مناطق خشک. این راهبردهای مورد اشاره منحصر به منظر شک نداشته و باید به ملاحظات اصلی برای طراحی و اجرای هر بستر گیاهی در منظرسازی مد نظر قرار گیرد، هرچند که رعایت آنها در مناطق خشک در اولویت است. در ادامه این فصل به عنوان متفاوتی به نام "ضرورت احیای سبک باغ ایرانی" اشاره شده است. نویسندگان چهار ایده نو را براساس برداشت خود از سبک باغ‌سازی ایرانی و هم مطابق نیازهای جدید جامعه مدرن پیشنهاد داده اند: ۱- احیای چهارباغ‌ها در محیط‌های رسمی کشور، ۲- باغ جای ایرانی، ۳- هتل چهارباغ و ۴- پردیس‌های شهری.

توصیه احداث چهارباغ در محیط‌های رسمی (منظور منظر فضاهای باز رسمی است) با توجه به تجربه طراحی و اجرای میدان مرکزی و بلوارهای چهارگانه آن در باغ‌گیاه‌شناسی ملی است که در این مقیاس بدون این اشاره، درک ایده چهارباغ بدون نگاه به نقشه باغ قابل برداشت نیست. البته این پیشنهاد متناظر با جمع‌بندی نویسندگان از مفاهیم سبک باغ ایرانی در فصل اول است. موضوع باغ جای ایرانی (تلفیق چهارباغ و قهوه‌خانه‌های سنتی) یک ترکیب نوین است. ایده هتل چهارباغ که به شکل ادغام سبک معماری کاروانسراها و چهارباغ‌ها توصیف شده، متناظر همان سبک معماری است که در مسجد مدرسه‌ها مثل مدرسه مادر شاه اصفهان مشاهده می‌شود. پردیس‌های شهری (که به نظر همان باغ‌شهر است) با ایجاد پارک جنگلی در اطراف شهرها و تبدیل پارک‌های شهری به پارک‌های جنگلی داخل شهر مورد توصیف قرار گرفته است.

ضمن تقدیر از مولفین برای تلاش برای ارایه ایده‌های نو، اصولاً بیان چنین ایده‌های نو قبل از توصیه در چنین کتبی نیازمند طرح و نقد بررسی در مقالات و کنفرانس‌ها هستند تا پس از تدقیق به عنوان راهبردهای منظرسازی توصیه گردند و آنها را به عنوان نسخه واحد نمی‌توان توصیه کرد و این پیشنهادات که بر اساس تجربیات و استنتاج نویسندگان بوده و نیازمند نقد و بررسی و آزمون و تدقیق در هر بستر سرزمینی هستند. مخصوصاً اینکه فقط به برخی نکات نو اشاره شده و به بسیاری از موضوعات ضروری در حوزه طراحی، اجرا، مدیریت و نگهداری و همچنین به پیش‌نیازهای موضوعات فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی در این زمینه اشاره نشده است.

فصل چهارم: گونه‌های گیاهی مناسب برای منظرسازی
این فصل مهم‌ترین فصل این کتاب است که به معرفی گونه‌های گیاهی کاشته شده در باغ گیاه‌شناسی ملی و توصیف ویژگی‌های مورد توجه آنها در منظرسازی می‌پردازد. کتاب‌های زیادی در چهار دهه گذشته در مورد معرفی گیاهان مورد استفاده در منظرسازی منتشر شده ولیکن اطلاعات ارایه شده در این کتاب به عنوان گزارشی از مشاهدات عینی در باغ گیاه‌شناسی ملی می‌تواند معرفی ویژگی‌های قابل انتظار از بسیاری از گیاهان بومی و غیر بومی در اقلیم مشابه در ایران باشد.

Pyracantha coccinea

در این فصل گیاهان در چهار دسته زیر معرفی شده‌اند: درختان و درختچه‌ها؛ معرفی بر اساس ترتیب رایج در این‌گونه کتب یعنی ترتیب الفبای نام علمی گیاهان گزارش شده ولیکن متأسفانه نام انگلیسی گیاهان مورد اشاره و خانواده آنها ذکر نشده است. با توجه به اینکه به نظر می‌رسد خصوصیات ذکر شده برای گیاهان بر اساس جمع‌بندی مشاهدات نویسندگان می‌باشد، لذا توصیف‌های گونه‌های مختلف بر اساس ویژگی‌های منظر دارای شدت و ضعف می‌باشد. با توجه به اینکه بسیاری از گیاهان مورد استفاده در منظرسازی که در کتب منتشر می‌شوند بومی ایران نیستند، یکی از مزایای این معرفی وجود تصاویری رنگی از گیاهان نام برده شده در محل استقرار آنها در باغ گیاه‌شناسی ملی است که نشان از واقعی بودن تجربیات و موجود بودن گیاه مورد اشاره در ایران و فنولوژی مورد انتظار آنها در ایران دارد ولیکن انتظار می‌رفت که با توجه به تخصص نویسندگان در حوزه گیاه‌شناسی، برای همه گیاهان اطلاعات یکسان اولیه از جمله منشأ جغرافیایی و ویژگی‌های زیستگاه و مشخصات ظاهری از نظر گیاه‌شناسی گزارش شود.

گونه‌های رز: رزها به دلیل تنوع بسیار و هم‌جایگاه خاص آنها به دلیل گل‌های منحصر به فرد آنها نه تنها در باغ‌های گیاه‌شناسی ملی، بلکه در اکثر کتب معرفی گیاهان بخش

جداگانه‌ای به آنها تخصیص داده می‌شود. البته در این کتاب به صورت کلی به آنها پرداخته شده و به نکاتی مهم در خصوص کاشت و نگهداری آنها اشاره شده است.

گیاهان مناسب پرچین: از دیدگاه نویسندگان با توجه به جایگاه پرچین‌ها به عنوان یکی از عناصر ساختاری شکل‌دهنده منظر با گیاهان بخش مستقلی به این موضوع اختصاص داده شده و به معرفی ۲۱ گونه مناسب پرداخته شده است: ۴ گونه همیشه سبز سوزنی برگ و ۱۲ گونه پهن برگ مناسب پرچین، دو گیاه مناسب پرچین گلدار و سه درخت مناسب ایجاد دیواره سبز با تصاویر آنها در باغ مورد اشاره قرار گرفته است.

گیاهان پوششی: با توجه به اهمیت گیاهان پوششی در ایجاد سطوح سبز پیوسته در منظرسازی و فواید متنوع آنها در این زمینه، تخصیص بخشی جداگانه به این گیاهان و مخصوصاً معرفی گیاهان پوششی غیر از چمن یکی از نکات قوت این کتاب می‌باشد. مخصوصاً اینکه به تفکیک گونه‌های مناسب مناطق سایه و آفتابگیر را نیز معرفی نموده است. که البته با توجه به اهمیت مقایسه گیاهان پوششی با چمن انتظار می‌رود تجربیات غنی‌تری از باغ گیاه‌شناسی ملی در این زمینه منتشر شود.

گیاهان مناسب گلکاری‌های فصلی: در این بخش با تفکیکی بین گل‌های یکساله و چندساله در زمینه گل‌های یکساله در متن بیشتر به توضیح چگونگی استفاده از گل‌های یکساله برای بستر گل‌کاری‌های فصلی پرداخته و معرفی در عکس‌ها مشاهده می‌شود ولیکن در بخش گل‌های چند ساله علاوه بر تصاویر به توضیح ویژگی‌های ۱۰ گونه منتخب نیز پرداخته شده است که در این زمینه خصوصاً با تأکید بر سبک طبیعی منظرسازی و اهداف تاسیس باغ گیاه‌شناسی ملی، انتظار معرفی گونه‌های بیشتر و متنوع‌تری خصوصاً گونه‌های بومی کشور برای نقاط مختلف کشور می‌رود.

ضمایم

شامل دو ضمیمه است:

ضمیمه ۱: زمستان سرد سال ۱۳۸۶ و عکس‌العمل درختان و درختچه‌ها

این لیست دو صفحه‌ای به دلیل گزارش فهرستی از گونه‌های درختی و درختچه‌ای خسارت دیده در باغ گیاه‌شناسی ملی که در زمستان سال ۱۳۸۶ در شرایط اعلام شده ۲۰ روز ۱۲ درجه زیر صفر، بسیار مهم و راهبردی بوده و یکی از مزایای منحصربه‌فرد این کتاب است. البته این لیست در خصوص اینکه سایر شرایط موثر بر گونه‌های فوق چگونه بوده و چه تاثیری در کاهش و

یا افزایش اثر سرما داشته توضیحی ارائه نموده است که انتظار می‌رود این موضوع مهم در ویرایش بعدی اضافه شود.

ضمیمه ۲: تاریخچه باغ گیاه‌شناسی ملی ایران

در بخش تاریخچه باغ، به تفصیل مراحل شکل‌گیری باغ گیاه‌شناسی ملی و بخش‌های مختلف آن را از ابتدای تاسیس از ۱۳۴۷ تا زمان انتشار کتاب بیان گردیده و نقطه قوت آن نام بردن از همه دست‌اندرکاران باغ در طول زمان و به نوعی ارج نهادن به نقش همه آنها در شکل‌گیری باغ گیاه‌شناسی ملی ایران است، البته بهتر بود که نقش پر رنگ نویسنده اول در این تاریخچه کمتر مورد تأکید قرار می‌گرفت. جای تصاویر، نقشه‌ها و مدارکی که این تاریخچه را مستند کند در این ضمیمه بسیار خالی است. این ضمیمه ارزش آن را دارد که به عنوان فصلی مستقل در ابتدای کتاب قرار گیرد.

جمع‌بندی

همچنانکه در پیشگفتار کتاب اشاره شده که با توجه به تجربیات متنوع این باغ برای کمک به مدیریت شهری این مطالب ارائه شده است، به نوعی مبنای کتاب نتیجه تجربه مولفین و سایر افراد موثر در شکل‌گیری باغ ملی گیاه‌شناسی ایران است. به عبارت دیگر گزارشی علمی از نتایج فعالیت چندین دهه تلاش. با توجه به فقدان منابع بومی در سال‌های انتشار این کتاب، این کتاب مدت‌ها تنها منبع با تمرکز بر خصوصیات مورد استفاده گیاهان در منظرسازی بود. ولیکن با توجه به تداوم تجربیات متخصصین در باغ گیاه‌شناسی ملی انتظار می‌رود که در ویرایش بعدی این کتاب ضمن اصلاح ساختار شکلی و عنوان‌بندی و ارجاعات متنی و ذکر منابع تصاویر و همچنین تکمیل و تدقیق محتوای موجود، همچنان به عنوان یک مرجع مهم برای دست‌اندرکاران منظرسازی با گیاهان در ایران مورد استناد قرار گیرد.